

Др ДИМИТРИЈЕ ДИМИТРИЈЕВИЋ

ДЕСЦЕНДЕНТНА ТЕОРИЈА И ПРОБЛЕМ О ПОРЕКЛУ МОРАЛА

I

Неопходно је потребно да се проблем о пореклу морала повеже са десцендентном теоријом, ако се жели његово научно, односно филозофско решење. Ово повезивање неопходно је потребно стога што десцендентна теорија, поред осталог, решава и проблем о постанку човека, проблем који је уско повезан са проблемом о пореклу морала. А она је једина теорија филозофије природе која ужива општи углед у толикој мери да се противу ње принципијелно ништа не приговара ни са које стране: нити од стране науке нити од стране филозофије, без обзира како се њена вредност оцењује.

Чарлс Дарвин је први учинио покушај да проблем о пореклу морала реши у вези и на основу десцендентне теорије. Он је тај проблем покушао да реши у оквиру проблема о пореклу човека, пошто је уопште немогуће решити тај проблем а не објаснити како су постали они елементи који су конститутивни за човекову човечност, за суштину његовог бића. Његово решење проблема има важност хипотезе и с погледом на то да порекло морала објашњава поступним развитком од сасвим простих облика могло би се назвати еволуционистичка хипотеза о пореклу морала.

Решавање проблема о пореклу морала у вези са десцендентном теоријом првенствено је ствар филозофије природе. Али сам проблем о пореклу морала није ствар нити само филозофије природе нити само науке него њихов заједнички проблем а у исто време и ствар религије, стварно један од најважнијих религиских проблема, те интересовање за њега није само научно и филозофско него и религиско, за теологију првенствено религиско.

Теологија не може бити незаинтересована овом хипотезом из више разлога, а нарочито стога што даје решење проблема које се не може помирити са хришћанским учењем о пореклу морала. С погледом на то тео-

логија, као наука која се у обради појединих проблема не служи само најглавнијим својим извором — натприродним откривањем већ примењује и научне методе других наука као и њихове резултате и резултате филозофије, дужна је да проверава научну исправност ове хипотезе о пореклу морала. Ова дужност теологије утолико је оправданија што је један део савремене филозофије природе отступио од Дарвинове десцендентне теорије у понеким за њу битним ставовима, па се може очекивати да се са одбацавањем тих ставова мора одбацити и сама еволуционистичка хипотеза, ако се на њима заснива.

Проверавањем научне исправности Дарвинове хипотезе о пореклу морала могло би се десити да се она одбаца као научно неисправна, што би свакако био веома значајан резултат. Али само то не би било довољно. Било би потребно да се да ново решење проблема о пореклу морала које би резултирало из правилно схваћене десцендентне теорије. Наша намера није да покушамо са једним таквим решењем проблема, јер је то задатак који се на ограниченом простору с којим ми располажемо не може извести. Наша је намера много скромнија. Ми би били задовољни ако би могли да укажемо на могућност једног решења проблема о пореклу морала у вези са десцендентном теоријом које би могло да се прими и послужи као потстрек за озбиљне подухвате у том смислу. Али, пре него што би могли да се учине подухвати у том смислу неопходно је потребно да се види у чему се састоји Дарвинова десцендентна теорија, да би из правилно схваћене њене суштине могла правилно да се схвати суштина еволуционистичке хипотезе. Најпре, дакле, у чему се састоји суштина Дарвинове десцендентне теорије?

II

Суштина Дарвинове десцендентне теорије састоји се у томе да се сав живи свет, са свима својим најразличитијим облицима па и с човеком, развио од сасвим простог првобитног живота. Тај живот је био потпуно индиферентан према свом каснијем филогенетичком развоју, јер није био унапред одређен да се на један једини начин филогенетички развије. Стварно, Дарвин је на крају свог дела: »Постанак врста« написао да »има величанствености у овоме погледу на живот, са његовим различитим моћима које је Творац првобитно удахнуо у неколико облика или само у један«;¹ али, с погледом на то како се његовом теоријом објашњава еволуција живота, изгледа да од те узвишене мисли није чинио употребу у конкретном објашњењу филогенетичког развоја, да није заступао гледиште да је еволуција изнутра одређена у смислу остварења идеје Творца, него је дао такво објашњење које се искоришћује у атеистичке сврхе, те Боровије Милојевић можда с правом каже да Дарвин »није веровао да је у органски свет усађен неки нужни покретач таквог развоја«.² Живот је, по Дарвину, могао на различите филогенетичке начине да се развије, јер му је својствена индивидуална особина променљивости. »Код органских

1. Чарлс Дарвин, Постанак врста (Превео са енглеског Недељко Дивац), Београд 1948, 416

2. Чарлс Дарвин, Мој живот (Превео Милан С. Недић, предговор написао Бора Милојевић), Београд 1937, 13

бића у природном стању постоји извесна индивидуална променљивост», каже Дарвин. Та особина променљивости је широких могућности, јер Дарвин каже: »Опште мишљење да је количина могућих промена строго ограничена, такође је само проста претпоставка.«³ Благодарећи тој особини променљивости, на живим бићима се показују »много мале разлике« које се називају »индивидуалним разликама« или »варијацијама«.⁴ Оне су, с једне стране, ствар самога организма, јер се ни под каквим условима не би могле јавити, ако би организам био неспособан да их створи. С друге стране, пак, оне се јављају под утицајем услова живота, те су они такође важни за варирање организама. У том смислу Дарвин каже: »Имамо добар разлог да верујемо, као што је показано у првој глави, да промене у условима за живот стварају тежњу да се променљивост повећа.«⁵ Према томе: »У сваком случају постоје два чиниоца: природа организма, који је много важнији чинилац, и природа услова за живот.«⁶

Дарвиново тврђење да је органска променљивост повезана са условима живота има само општу важност. То не значи да се може утврдити узрок за сваку појединачну појаву посебно. Дарвин отворено признаје не само то да су ти узроци њему непознати него и то да ће они за увек непознати остати, и зато варијације назива »случајним појавама«. Оне су, дакле, зато случајне што су им узроци непознати. Он каже ово: »До сада сам каткад говорио да су варијације... случајне појаве. То је, наравно, сасвим нетачан израз, али он нам служи да јасно признамо наше потпуно непознавање узрока за сваку посебну варијацију.«⁷ Јер »дубоко је наше непознавање закона варирања. Ни у једном од сто случајева ми нисмо у могућности да означимо неки разлог зашто је овај или онај део варирао!«⁸

Те индивидуалне разлике или варијације, чији су непосредни узроци непознати, имају основну и битну важност у филогенетичком развоју живота. Дарвин им приписује такву важност, с једне стране, зато што се те варијације, по њему, »често наслеђују« и с друге стране, зато што се »ове индивидуалне разлике показују« не само на »деловима које природњаци сматрају неважним« него и на деловима »који морају бити названи важним«⁹ као и зато што »варијације теже... да се преобразе у нове и одређене врсте«,¹⁰ те су оне »врсте у зачетку.«¹¹

Али, ма како били важни, сами варијетети, без икакве помоћи са стране, нису у могућности да се »преобразе у нове и одређене врсте«. Прелаз варијетета у нове и одређене врсте остварује се природним одабирањем. Јер многострука индивидуална променљивост пружа широке могућности филогенетичког развоја. Природним одабирањем се, међутим, те могућности ограничавају и филогенетички развој упућује одређеним путем. Јер у природи постоји борба за опстанак коју преживљују само она жива бића која, у односу на друга жива бића, имају највише преимућстава да

3. Дарвин, Постанак врста, 77

4. Исто, 46

5. Исто, 75

6. Исто, 114

7. Исто, 114

8. Исто, 137

9. Исто, 46

10. Исто, 58

11. Исто, 59

у тој борби победе. А преимућства сачињавају оне индивидуалне разлике које су њиховим носиоцима корисне у борби за опстанак с погледом на постојеће услове живота. Према томе природно одабирање је »одржавање повољних индивидуалних разлика и варијација и уништавање оних које су штетне... или одржавање у животу најспособнијега.«¹²

Природно одабирање није важно само за »одржавање повољних индивидуалних разлика и варијација и уништавање оних које су штетне«. Природним одабирањем се стварно стварају нове и одређене врсте, јер се »индивидуалне разлике исте врсте понављају непрестано«. Како се природним одабирањем одржавају корисне индивидуалне разлике у борби за опстанак, то се њиховим непрестаним понављањем врши процес нагомилавања, којим се стварају знатна отступања од постојеће врсте и тако појављују нове и одређене врсте. У том смислу Дарвин каже: »Ма какав могао бити узрок свакојакој незнатној разлици између порода и њихових родитеља — а неки узрок мора увек постојати — имамо разлога да верујемо да је стално нагомилавање корисних разлика довело до својих важнијих преиначења грађе у вези са навикама сваке врсте.«¹⁴

С погледом на овај наш приказ суштине Дарвинове десцендентне теорије може се рећи да се филогенетички развитак одликује овим својствима. Прво, његове особине су стечене, пошто он ни на који начин није унапред одређен, осим што под утицајем извесних услова живота, међу многим малим разликама, постају и такве које су у постојећим условима корисне за његовог носиоца у борби за опстанак. Друго, корист је врло значајан фактор у филогенетичком развитку живота, јер се само корисне особине одржавају и нагомилавају, чиме се стварају нове и одређене врсте, док некорисне, заједно са својим носиоцима, ишчезавају у борби за опстанак. Треће, случај је такође од битне важности за филогенетички развитак, јер корисне особине су случајно корисне и оне се случајно могу нагомилавати, пошто у природи, по овој теорији, не постоји никакво намерно наметање ствари. Једна особина је, дакле, случајно корисна, односно зато што су услови живота такви да она може корисно послужити организму у његовој борби за опстанак; а да су услови живота другојачи, она не би била корисна, па се не би одржала нити развила. Према томе филогенетички развитак је случајно овакав какав је историски стварно. Он је могао бити и другојачи, да услови живота нису били такви какви су стварно били. У другим условима друге би индивидуалне особине биле корисне, те би филогенетички развитак узео други правац: онај који условљавају корисне варијације. Четврто, филогенетички развитак се идентификује са процесима прилагођавања, јер нове врсте које су конститутивне за филогенетички развитак и сачињавају његову суштину постају постепеним нагомилавањем корисних особина с погледом на постојеће услове живота. Пето, филогенетички развитак је резултат непрекидне постепене еволуције, јер се постепеним нагомилавањем минималних разлика стварају изразите особине које карактеришу нове врсте. Шесто, филогенетички развитак је »меристичког« карактера, јер врсте као нове целине постају сабирањем делова из којих се састоје и од њих примају своја својства, те се целине могу потпуно из де-

12. Исто, 74

13. Исто, 77

14. Исто, 139

лова разумети, пошто су делови примарни а целине секундарне. И седмо, филогенетички развитак иде преко врста, јер се променом старих стварају нове врсте које сачињавају суштину филогенетичког развитка, те су »алфа и омега десцендентне теорије.«¹⁵

III

Пошто је укратко изложена суштина Дарвинове десцендентне теорије, потребно је да се изложи и суштина његове еволуционистичке хипотезе о пореклу морала која сачињава главни предмет нашега рада.

Суштина еволуционистичке хипотезе састоји се, углавном, из оних истих идеја које сачињавају суштину десцендентне теорије. То је најпре идеја да морал није урођен првобитном животу већ стечен за време његовог филогенетичког развитка и тако накнадно унет у живот, пошто је првобитни живот индиферентан и према моралном развоју као и према сваком филогенетичком развоју. Стварно, хипотеза не одређује тачно када су се првипут појавиле варијације или индивидуалне разлике чијим је постепеним нагомилавањем уобличен морал или, другим речима, која су жива бића најпре стекла моралне варијације; али наводи услове под којима су се моралне варијације првипут јавиле или под којима су доживеле свој познати развој и акомодацију. Ти услови су заједнички или друштвени живот неких живих бића, остварен најпре у животињском свету, код човекових давнашњих мајмуноликих предака а потом и код човека. Јер »сваки ће признати да је човек друштвена животиња«¹⁶ и »да је и давнашњи мајмунолики човек предак био исто тако друштвена животиња«,¹⁷ те »првобитни људи, па чак и њихови мајмунолики претци, живели су вероватно у заједници«.¹⁸ Друштвеност је важна за појаву и развој морала стога што условљава извесне особине корисне за заједницу, а нарочито извесне духовне способности које су »добијене поглавито или чак искључиво за корист заједнице, а јединке те заједнице имају истовремено једну посредну корист од тога«.¹⁹ Јер ако би једна животиња била способна за самосталан живот, »то би јој морало веома сметати да стекне виша духовна својства, као што су симпатија и љубав према својим друговима«.²⁰

Морал је, даље, еволутивног карактера, јер се, по овој хипотези, развио постепеним нагомилавањем минималних моралних варијација. Хипотеза, додуше, не приказује сам ток развитка у потпуности, не наводи сва конкретна жива бића која показују све фазе моралног развитка до појаве првог моралног бића; али тврди да су се још код »животиња које стоје врло ниско на органским степеницама« развиле »њихове духовне способности много веће него што би се могло очекивати«²¹ и да је духовни развитак, који собом условљава и морални развитак, тек код човека до-

15. Richard Hertwig, Abstammungslehre (Kultur der Gegenwart), Leipzig-Berlin 1914, 3

16. Чарлс Дарвин, Човеково порекло (Превео с енглеског Н. Дивац), Београд 1922, 130

17. Исто, 131

18. Исто, 76

19. Исто, 76

20. Исто, 77

21. Исто

стигао ону меру која је потребна да једно биће буде морално, чиме се човек високо издигао изнад свеколиког животињског царства. Јер »се човек разликује толико много својом духовном способношћу од свију осталих животиња... да је разлика у том погледу ограмна, па чак и ако извршимо поређење између некога од најсавршенијих мајмуна и неког од најнижих дивљака, који нема речи да изрази број већи од 4, и који једва употребљава неки апстрактан израз за опште предмете и за афекте. Та би разлика без сумње остала огромна чак и кад би се неки од виших мајмуна усавршио и цивилизовао у толикој мери, у сравњењу са осталим мајмунима, колико је то учињено са псом у сравњењу са његовим родитељским обликом: вуком или шакалом«. ²²

Огромна разлика која постоји између најсавршеније животиње и најпримитивнијег човека није такве природе да може да уклони еволутивни карактер човековог духовног и моралног развика. Јер »не постоји, што се тиче духовних способности, никаква основна разлика између човека и виших сисара«, пошто је тај размак међу њима »испуњен безбројним поступностима«, ²³ те у духовном погледу разлика »постоји извесно само у ступњу а никако у врсти«. ²⁴ Према томе »свака би животиња, која је обдарена јаким друштвеним инстинктима... морада неизбежно задобити морално осећање или савест, чим би њене интелектуалне моћи постале тако добро или готово тако добро развијене као у човека«. ²⁵ ма да та моралност и под истим условима не би морала да буде апсолутно истоветна код свих евентуално моралних бића. Уколико би се, пак, »могло доказати, да извесне више духовне способности, као нпр. стварање општих појмова, самосвест, итд. има само човек, што изгледа крајње сумњиво, онда је вероватно, да су та својства само инциденталан (тј. произлази из њих) резултат врло развијених духовних способности«. ²⁶ Дакле, еволутивни карактер духовних и моралних способности, по Дарвину, је несумњив.

Међу духовним појавама којима се човек издвојио из животињског света, морал заузима изузетно место, јер је најзначајнија разлика између човека и животиње. У том смислу Дарвин каже: „Потпуно усвајам мишљење писаца, који тврде, да је морално осећање или савест најважнија од свију разлика између човека и нижих животиња“. ²⁷ Сем тога, он каже и ово: „Морално осећање јесте можда најбоља и највиша разлика између човека и нижих животиња“. ²⁸

Морал се састоји из различитих елемената који су конститутивни за његово биће, али основно место у његовом развiku припада „друштвеним инстинктима“, који су „камен темељац моралне човекове конституције“. ²⁹ Њих је „човек морао задобити још док је био у веома простом стању, које су вероватно стекли чак његови давнашњи мајмунолики претци“ и они „дају још импулс неким његовим најбољим радњама“. ³⁰ — Морал конституи-

22. Исто, 79

23. Исто, 80

24. Исто, 152

25. Исто, 118/119

26. Исто, 152

27. Исто, 117

28. Исто, 152

29. Исто, 152

30. Исто, 132

шту, поред друштвених инстинката, још и човекове интелектуалне моћи, нарочито разум који »од свију способности људског духа... стоји највише»,³¹ Интелектуалне способности су се појачано развиле и прилагодиле стварним потребама нарочито под утицајем друштвености. Јер „чим су човекови претци постали друштвене животиње (а то се вероватно догодило веома давно) онда човекове интелектуалне моћи мора да су биле повећане и на изврстан начин преиначене помоћу подражавања, разума и искуства, од којих видимо само трагове код нижих животиња».³² Разум је тако конституиран за морал да се без његовог довољног развитка не може ни говорити о моралу. То излази и из речи којима се тачно одређује какво треба да је једно биће да би могло бити морално, а које гласе: »Морално је биће оно, које је способно да упоређује своје прошле и будуће радње или побуде и да их одобрава или неодобрава».³³ Упоређивање је ствар интелекта, уколико је довољно развијен; а одобравање, односно неодобравање јавља се са увиђањем „да је неки сталан и трајан друштвени инстинкт устукнуо пред неким другим инстинктом, додуше тренутно јачим, али који нити је трајан нити оставља за собом какву живу импресију».³⁴ — У елементе који су конститутивни за морал долази и „јавно мишљење” које је „постало пресудно за то, на који начин сваки члан треба да ради за опште добро”, као и »јака религиозна осећања, ојачана још поуком и навиком». Према томе укратко и збивено Дарвин каже: »Наше морално осећање или савест постаје веома сложено осећање; то је осећање чије је порекло у друштвеним инстинктима, осећање које се у великој мери руководи одобравањем од стране других људи, осећање којим управља разум и лични интерес, а у новије време и јака религијска осећања, ојачана још поуком и навиком».³⁵

Морал је у суштини својој утилитаристички, јер је постао из делова, односно елемената који су друштвено корисни. Утилитаристички карактер дају му, пре свега, друштвени инстинкти „које је човек, као и ниже животиње, без сумње стекао за добро заједнице»³⁶; који су се, другим речима, код нижих животиња »развили за опште добро врсте», што значи: »за одржавање највећег броја јединака потпуно снажних и здравих, са свима својим савршеним способностима а под околностима под којима живе те јединке». А како су се »друштвени инстинкти и у човека и у нижих животиња развили без сумње приближно истим путем» то и у једном и у другом случају имају исти циљ: »опште добро врсте». Према томе опште добро врсте је »мерило за моралност».³⁷ Сем тога, моралу дају утилитаристички карактер и интелектуалне способности које су се појавиле за корист заједнице, те разум упоређује прошле и будуће радње или мотиве са гледишта користи.

Морални феномен се сматра само делимично објашњивим и објашњеним. Оно што се никако не може објаснити то су непосредни узроци оних индивидуалних разлика које су узидане у духовне способности уопште и моралне посебно. Јер Дарвин каже: „На који су се начин први пут развиле духовне способности у најнижих организама, то је исто тако узалудно, ко-

31. Исто, 91

32. Исто, 156

33. Исто, 134

34. Исто, 119

35. Исто, 160

36. Исто, 150

37. Исто, 145

лико и оно на који је начин први пут постао живот. То су проблеми далеке будућности, ако их уопште икад човек реши.³⁸ Оно пак што се објашњава то је развитак моралних способности из делова који их сачињавају. Према Дарвиновом објашњењу моралне способности су се развиле постепеним нагомилавањем минималних индивидуалних разлика помоћу природног одабирања које и овде, у области морала, врши исту функцију као и у развоју свих филогенетичких особина: корисне разлике одржава и нагомилава а штетне уништава. Јер интелектуалне и моралне способности „ако су некад биле од велике вредности за првобитног човека и његове мајмунолике претке, оне су морале бити усавршаване помоћу природног одабирања”.³⁹ С погледом само на друштвене инстинкте Дарвин каже: „Таква друштвена својства, чију велику вредност код нижих животиња нико није порицао, без сумње су и човекови претци стекли на сличан начин, наиме: помоћу природног одабирања уз припомоћ наслеђивања навика”.⁴⁰ А с погледом на интелектуалне способности он каже: „Стога је веома вероватно, да су се код људског рода интелектуалне способности постепено усавршавале поглавито помоћу природног одабирања”.⁴¹

С погледом на овај наш приказ суштине еволуционистичке хипотезе као и с погледом на наш приказ суштине десцендентне теорије, може се рећи да се морални феномен одликује овим својствима. Прво, морал је стечен, није урођен, јер није дат са самом суштином живота него је накнадно унет у њега. Друго, морал је користан по заједницу, јер је само као такав могао да се одржи и развије, пошто у борби за опстанак пропада оно што је штетно, док се само корисно одржава. Треће, морал је случајна појава, јер да су услови живота били другојачи, индивидуалне разлике које сачињавају морал могле су бити штетне и као такве пропасти у борби за опстанак, те се човек не би развио као нама познато морално биће. Четврто, морал је »меристичка« појава, јер је постао из делова који га сачињавају и изражава њихова својства. Пето, моралом, као и другим својствима, човек се издвојио као посебна врста из врсте која му је непосредно претходила, те је постао променом врсте. Шесто, морал је особина која је постала прилагођавањем условима живота.

IV

Оцена еволуционистичке хипотезе може се дати с погледом на различита гледишта с којих се решава проблем о пореклу морала као и с погледом на различите проблеме које она сама решава. Таква оцена еволуционистичке хипотезе била би најпотпунија и стога најпожељнија. Али, како је, због ограничености простора, таква оцена овде немогућа, то се ствар мора знатно ограничити. Ми смо принуђени да еволуционистичку хипотезу ценимо само са гледишта десцендентне теорије на којој почива и да истој признамо научну вредност ако је научно исправна та десцендентна теорија у оним тачкама које су важне за њу, еволуционистичку хипотезу или да је одбацимо као научно неисправну ако поменути десцендентна теорија не мо-

38. Исто, 81

39. Исто, 155

40. Исто, 157

41. Исто, 156

же да издржи научну критику. Сем тога, критика се из истог разлога мора задржати само на једном проблему, проблему о пореклу морала, ма да хипотеза решава и друге проблеме који су важни и које би требало оценити.

Како стоји ствар са Дарвиновом десцендентном теоријом у науци, односно филозофији природе?

Ова теорија је у науци најпре од многих примљена са одушевљењем у целини, тако да су њене главне идеје примењиване и у другим областима научног и филозофског сазнања. Али, то одушевљење с временом је почело постепено да се стишава и хладно расуђивање да узима све више маха, па се јавила и врло оштра и радикална критика. Но то није могло да умањи њен прави значај. Филозофија је признала оно што је морала признати с погледом на савремено стање науке; наиме: да се живи свет развио од савсим простог првобитног живота, те да је „крвно сродан”.⁴² То тврђење десцендентне теорије данас нико не помишља да доведе у питање већ му се придаје важност „аксиоме”.⁴³ Али, у погледу других ставова који су типични за Дарвинову десцендентну теорију заузима се негативан став, а баш ти ставови који се одбацују имају важности за еволуционистичку хипотезу о пореклу морала. Стога је потребно да се на критику тих ставова обрати нарочита пажња. Ево у чему се та критика састоји.

1. Дарвинова десцендентна теорија оцењује се као недовољна стога што не даје никакво конкретно објашњење узрока који изазивају варијације него сматра да су те појаве уопште необјашњиве, иако је дужна и те појаве да објасни.

2. Не прима се ни Дарвиново тврђење да су индивидуалне разлике наследне, па се стога њима оспорава и филогенетички значај, пошто ништа не може бити филогенетички важно што није наследно.

3. Не допушта се ни случај у научном објашњавању света и појава у њему, који (случај) у Дарвиновом објашњавању филогенетичких процеса игра важну улогу. С погледом на ову слабу страну његове теорије Волтерек каже: „Најважнији, у његовом почетку и његовим етапама — са изузетком типа кичмењака и сисара — непознати ред водио је човеку. Постапак овог завршног облика из случајних, произвољно управљених мутација или из случајних укрштавања је очигледно бесмислено усвајање, такође утицај селекције и утицај средине (на мозак?) не помаже да се изиђе из бесмислености таквог схватања”.⁴⁴

4. Оцењује се као нетачно и Дарвиново тврђење да је филогенетички развој резултат процеса прилагођавања и да између суштине филогенетичког развоја и прилагођавања нема никакве битне разлике. Јер услови живота не могу се узети као фактор који условљава и одређује типичност и особеност једне организације, пошто се под истим условима развијају и одржавају различито организована жива бића која су и поред различите организованости ипак добро прилагођена условима живота. Насупрот том Дарвиновом тврђењу да је еволуција живота резултат прилагођавања, један део савремене филозофије природе прави битну разлику између суштине филогенетичког развоја и процеса прилагођавања који не-

42. Hans Driesch, *Philosophie des Organischen*, Leipzig 1922, 253

43. Reinke, *Die Welt als Tat*, Berlin 1925, 350

44. Richard Woltereck, *Vererbung und Erbänderung (Das Lebensproblem...)* Leipzig 1951, 307

сумњиво постоје и који су неопходно потребни ради одржања и развитка живота. У том смислу Бергсон каже: »Ми никако не оспоравамо да је нужни услов еволуције прилагођавање средини. Сувише је очевидно да врста ишчезава кад се не повија према условима егзистенције који су јој дати. Али, друга је ствар признати да су спољни услови силе са којима еволуција мора да рачуна, а друга је ствар заступати да су ти услови узроци који управљају еволуцијом«.⁴⁵

5. Насупрот Дарвиновом „меристичком“ схватању филогенетичког развитка, тврди се у филозофији природе да филогенетички развитак има »холистички« карактер. То значи да су целине примарне а делови секундарни и да целине стварају своје делове одређујући им карактер, те да су стога делови разумљиви из целина, не обрнуто: целине из делова. Карактеристику холизма у том смислу Диркен даје речима: „Основна мисао холизма може се са мало речи изложити. Нису делови организма примарно и одлучујуће, они не стварају секундарну целину као резултат, него је однос управо обрнут: целина је примарно, делови су секундарно. Јединствена целина живог бића није резултат збира његових делова... него претпоставка за делове. Живо биће не постаје спајањем раније датих и раније формираних саставних делова него је ту цело пре својих делова: тек примарно дато цело ствара своје секундарне делове, одређује њихова својства и наређује им да нарочите задатке изврше“.⁴⁶

6. Оцењује се као нетачно и тврђење Дарвинове десцендентне теорије да се живи свет филогенетички развијао променом врста, те да су врсте »алфа и омега десцендентне теорије«. То тврђење о промени врста није чињеница чак ни за оне научнике који га деле, као што је случај са Волтереком, на пример, који каже: „Ми познајемо безброј различитих врста, и ми знамо са 99 процената сигурности да су из једне врсте постале друге врсте; у сваком случају то је ретроспективно значење које ми извлачимо из историје данашњих животиња и биљака, није актуелно знање које се заснива на експериментима“.⁴⁷ На другом месту он допуњује ову своју мисао речима: „Кад се је последња стварна промена врсте десила, ми не знамо. Исто тако мало знамо да ли данас још има праве промене врста које су у току, да ли ће оне у будућности садашњи органски свет преиначити или је на земљи која постепено стари развитак врста већ завршен...“⁴⁸

На супрот том тврђењу да се живи свет филогенетички развијао преображајем врста, тврди се да је филогенетички развитак ишао преко „различитих типова организације“ и да су у тим границама вршена диференцирања којима су створане нове категорије, а да су се врсте и расе јављале као завршни облици у границама једнога типа организације. Према томе врсте нису главне у филогенетичком развитку, односно не могу бити „алфа и омега десцендентне теорије“. У том смислу Диркен каже: „Филогенетички развитак не сме, као што се обично дешава, да се изједначује са образовањем врста и раса. Свакако, и то спада тамо, али није ни у ком случају главна ствар него само делимична појава: Главна садржина учења о

45. Анри Бергсон, Стваралачка еволуција (Превео Др Филип Медин), Београд 1932, 114

46. Bernard Dürken, Entwicklungsbiologie und Ganzheit, Leipzig—Berlin, 1936, 17

47. Woltereck, o. c., 301

48. ib. 304

филогенези је формирање различитих типова организације настале у току историје организама, унутар којих се тада појављују врсте и расе.⁴⁹

7. „Различити типови организације” који условљавају филогенетички развитак не постају постепеним нагомилавањем минималних разлика, јер такве промене пре могу да шкоде него да користе организму у његовој борби за опстанак. Промене које су важне за филогенетички развитак су нагле и типичне: цео се организам мења у извесном смислу, тако да његова организација добија други тип. Само тај други тип организације није диференциран. Он претставља општи рам у чијим се границама врше диференцирања и стварање нових облика. Диркен каже: »Нови тип организације ни у ком случају не постаје сабирањем ознака расе... пре свега не ознака вештачких раса, пошто ове не претходе формирању типа него му следе... Цело тело у свима његовим деловима мора исто тако да искуси истовремено одговарајуће уобличавање диференцирања и функционисања».⁵⁰ Према томе »битно је промена специфичне целости дотичних облика», као што се види, на пример, из случаја змије која је постала од четвороножних предака, али не зато што су они изгубили ноге, него они су изгубили ноге зато што су постали змије, пошто је „наступила суштствена промена њихове специфичне целости»; или као што се види из случаја човека који иде усправно зато што је човек, а није човек зато што се нека животиња усправила на две ноге.⁵¹

8. Пошто филогенетички развитак не иде преко врста и пошто различити типови организације не постају постепеним нагомилавањем минималних промена, то се природно одабирање не може узети као фактор којим се на довољан начин објашњава филогенетички развитак. Штавише, природно одабирање и не тиче се суштине филогенетичких процеса, јер је оно усмерено на објашњење врста, а оне су од другостепене важности у објашњењу еволуције живог света, док суштину филогенетичког развитака сачињавају »нови типови организације». Природним одабирањем не могу се објашњавати и „нови типови организације”, јер „у филогенетичким завршним појавама могу да дејствују сасвим друге ствари него у основним почетним појавама”.⁵²

V

Из ове критике Дарвинове десцендентне теорије јасно се види да је један део савремене филозофије природе начелно противу ње, стварно противу оних делова који су типични за њу. Из те критике види се, сем тога, и то да тај део савремене филозофије природе филогенетички развитак живота схвата принципијелно на сасвим други начин него што то чини споменута Дарвинова теорија. Излагање и оцена тога схватања овде није могућа, а можда није ни потребна; али је потребно да се овде изложи став тога схватања према проблему првобитног живота с погледом на могућност његовог филогенетичког развитака, јер је тај став важан за решавање нашег проблема о пореклу морала.

49. Dürcken, ib. 177

50. ib. 179

51. ib. 180

52. ib. 179

Првобитни живот је, по том новом схватању филогенетичког развика које се може назвати холистичким, од самог свог почетка филогенетички управљен на свој каснији развитак, те је он тај фактор који себи одређује пут. Спољашњи фактори, који несумњиво имају свог значаја у извесном смислу, ни су одлучујући за специјалност и типичност једнога организма. Према томе филогенетички развитак био би овакав какав је баш да су услови живота били и другојачи него што су стварно били, али прилагођеност не би била иста. Првобитни живот, као основ целокупног филогенетичког развика, био је управљен и на развитак човека, те је и сам, по мишљењу неких филозофа, био потенцијално човек. Схватајући развитак првобитног живота у смислу стварања човека Волтерек каже: »Човек... поседује телесну и психичку конституцију чији постанак у току историје земље може да се разуме само као управљен а не као случајан догађај.»⁵³ И Бергсон заступа гледиште да је човеков постанак условљен самом природом првобитног живота, односно „експлозивном силом коју живот носи у себи“ или »огромним унутрашњим полетом« који је »мале масе протоплазме једва диференциране... требао уздићи до виших облика живота«. Покренут »огромним унутрашњим полетом« првобитан живот је у свом развоју ишао различитим путевима, али »међу свим овим путевима један једини, који води дуж кичмењака ка човеку, био је доста широк да пропусти слободно велики дах живота«, тако се »највећи део импулсије упутио дуж развојне линије која је дошла до човека«.⁵⁴ Ханс Дриш такође стоји на гледишту да је развитак човека условљен самом природом првобитног живота. Он прави разлику између, с једне стране, појма кумулације под којим разуме развитак под утицајем спољашњих фактора у које убраја и узајамни утицај делова у самом организму, јер су они у међусобном односу један према другом спољашњи, и с друге стране, појма еволуције у ужем смислу те речи под којим разуме развитак из својих унапред датих сопствених моћи. По њему филогенетички развитак не може се кумулативно објаснити, зато се мора примити еволутивно објашњење. Он каже: „Кумулативно, дакле, не иде. Стога мора еволутивно ићи“.⁵⁵ На шта је еволуција управљена? — На стварање човека, јер Дриш каже „да је филогенетички развитак срачунат на постанак рационалног бића.“⁵⁶

Да је првобитни живот био потенцијално човек, те да човек није могао постати ни од какве животиње па ни од мајмуна него да је сав живи свет или само један његов део па и мајмун постао од човека у току његовог развика, Бергсон каже ово: „Све се дешава као да је неко биће неодређено и бујно, које се може звати, како се хоће, човек или натчовек, тражило да се оствари, и у томе је успело само на тај начин што је оставило на путу један део самога себе. Ови облици су престављени осталим животињством, па чак и биљним светом, утолико бар уколико ови имају нечег позитивног и нечег што је изнад случајности еволуције“.⁵⁷ Винценц Рифнер у истом смислу каже: „Развитак човека извршио се, дакле, у правцу који је супротан дарвинистичком погледу. Не може се човек извести из

53. Woltereck, ib. 308

54. Бергсон, исто, 111, 112, 113

55. Driesch, Das Wesen des Organismus (Das Lebensproblem...), Leipzig 1951, 433

56. ib. 439

57. Бергсон, исто, 249

животињског царства, већ се сви кичмењаци без изузетка и то како фосилни тако и они који сада живе могу извести из простог облика човека.”⁵⁸

За ово тврђење да је првобитни живот од самог свог почетка био управљен на сав филогенетички развитака наводе се извесни аргументи, али овде ће бити изнет само један који је, можда, најважнији. То је аргумент који указује на везу између филогенетичког и онтогенетичког развитака, а који долази до изражаја у Хекеловом „основном закону органског развитака или, кратко речено, у основном биогенетичком закону!“ Тај закон гласи: „Онтогенеза је рекапитулација филогенезе” или „филогенеза је механички узрок онтогенезе”.⁵⁹ Овом закону се, без обзира да ли му се придаје важност закона или правила, у филозофији принципијелно признаје извесна вредност, али је спорно шта се онтогенезом рекапитулира из филогенезе. Хекел тврди да је онтогенеза рекапитулација многих филогенетичких облика али не свих, те је „онтогенеза збијено и скраћено рекапитулирање филогенезе”.⁶⁰ Дриш тврди да онтогенеза рекапитулира различите типове кроз које је живи свет у свом филогенетичком развиту прошао и да је стога већа сличност између различитих живих бића у почетним стадијумима њиховог ембриолошког развитака него касније кад долазе до изражаја и специјалне особине карактеристичне само за поједине типове.⁶¹ Не улазећи у то да ли су ова мишљења тачна или не, може се претпоставити да онтогенеза која рекапитулира филогенезу у извесном смислу треба да рекапитулира и особеност првобитног живота, нарочито с погледом на његову филогенетичку управљеност. Стога је уместо питање: да ли онтогенеза може да пружи извесне аргументе за решење овог важног проблема о првобитном животу? Како стоји ствар у науци о ембрионалном развиту, нарочито у „механици развића”?

Савремена наука о ембрионалном развиту, користећи се многобројним експериментима, дошла је до резултата да је ембрионални развитака, углавном, еволуција оних способности које садржи клица из које се развија организам и да је клица у погледу тога шта се из ње може развити строго одређена, тако да од ње увек постаје оно што треба да постане. На пример, из јајета морског јежа увек постаје само морски јеж као што из јајета змије увек постаје само змија. Сем тога, експериментално је доказано и то да су те строго одређене способности упорне у свом развиту, јер ако се нормалан ток њиховог развитака насилно поремети, ембрион се налази и налази пута и начина да учињени поремећај исправи и оствари за своју врсту типичан организам. Експериментално је доказано и то да је ембрион вешт у савлађивању тешкоћа које стоје на путу његовог нормалног развитака и да се развија тако као да „зна” шта „хоће” и да то што хоће „мудро” остварује.

Ови резултати из области „механике развића” ако се, на основу биогенетичког основног закона: да је филогенетички развитака механички узрок онтогенетичког, примене у области филогенетичког развитака, у погледу првобитног живота с погледом на његову филогенетичку способност, резултирају ону исту идеју коју заступа и онај део филозофа који су противу

58. Vinzenz R fner, Die Natur und der Mensch in ihr, Bonn 1934, 75

59. H ckel, Antropogenie, 6 Auflage, Leipzig 1910, I, 7

60. ib. 11

61. Driesch, Philosophie des Organischen, 252

Дарвинове десцендентне теорије, о чему смо већ говорили. Ти резултати, наиме, резултирају мисао да је првобитни живот од самог свог почетка филогенетички управљен на развитака који се показао као историска стварност, те да према томе тај развитака није резултат услова живота који случајно управљају еволуцијом него да је израз његове особености. Сем тога, на основу тих резултата механике развића, може се о првобитном животу рећи и то да је у остварењу својих филогенетичких способности био не само упоран него и „мудар“ и да је тим својим особинама одолео разорном дејству средине и, штавише, исту искористио као оруђе у своје сврхе, што доказују, поред осталог, многобројна вешта прилагођавања која су само успорила ток еволуције, а нарочито једна права линија развитака која је преко кичмењака довела до човека.

Ово схватање првобитног живота у смислу његове филогенетичке управљености на стварање човека није важно само зато што је против Дарвиновог објашњења филогенетичког развитака и порекла морала него и зато што пружа материјал на основу кога се може указати на могућност другојачег решења проблема о пореклу морала него што је оно које даје еволуционистичка хипотеза. Тако на основу тога схватања може се претпоставити да морална способност није случајно стечена него да је урођена. Јер кад се стоји на гледишту да је првобитни живот од самог свог почетка управљен и на стварање човека, што значи на стварање једног бића са свима оним способностима које су карактеристичне за човека и које сачињавају суштину његове човечности којом се издвојио из животињског света и заузео посебно место у природи, може се претпоставити да је у себи садржао и моралне способности које су чекале да се остваре кад за то дође време, пошто је морални феномен једна од најзначајнијих особина које карактеришу човекову особеност и које су конститутивне за његову човечност.

Сем тога, схватање првобитног живота у смислу његове филогенетичке управљености на стварање човека важно је и зато што претставља материјал који указује на могућност другојачег решења проблема о пореклу морала него што је оно које даје еволуционистичка хипотеза. То схватање указује на то да се морална способност није могла појавити случајно, као резултат искључиво слепих механичких сила, него да је за њено објашњење потребно да се претпостави нека интелигенција која је такву способност хтела и створила. Јер кад се стоји на гледишту да се човек развио из првобитног живота који је имао способности за то да из себе, упорно и мудро, створи човека, немогуће је отети се утиску да такво живо биће није дело интелигенције. Оно чини утисак да поступа разумно, као да зна шта хоће и како се то најбоље може остварити; али оно није разумно биће у том смислу да свесно поставља циљеве и бира средства за њихово остварење нити је слободно у свом стварању. Откуда му онда разумност коју остварује? Најближе је стварности одговор да је разум узрок разумности. Или је можда разумније тврђење да неразумни узроци стварају разумност?!

Ова могућност да се проблем о пореклу морала реши у смислу његове урођености под утицајем неке стране интелигенције није сама по себи разумљива нити претставља сасвим сигурно тле на коме се може безбрижно стајати као на полазну тачку са које се може мирно даље ићи. По-

лазна тачка није сасвим сигурно тле зато што учење о првобитном животу у смислу његове филогенетичке управљености на стварање човека које указује на могућност да је морална способност урођена, није научна чињеница која се мора примити него само филозофски став који резултира из извесних чињеница али који не дејствује принудно него рачуна и са извесном дозом вере, те допушта и супротне претпоставке. Ханс Дриш који филогенетички развитак схвата у смислу еволуције, о могућности објашњења филогенетичког развитка уопште, па и о свом објашњењу, каже ово: „Филогенетички остаје све сасвим празно, — и то додуше не само „данас“ или „за нас“ него сасвим принципијелно. Од велике је важности да се ово жалосно али неизбежно стање ствари јасно схвати”.⁶²

Сем тога, став да је урођена морална способност интелектуалног порекла није сам по себи разумљив, јер на питање како је могло постати живо биће које је имало способности да се развије у човека као психофизичко и духовно биће различито се одговара с погледом на то које се метафизичко гледиште заступа. Са теистичког гледишта може се претпоставити да је филогенетички развитак уопште, па и стварање човека, остварење једног плана који је својина највишег Разума. Анри Бергсон, међутим, искључује план кад је у питању филогенетички развитак. Он каже: „Ако је еволуција живота друго нешто а не један низ прилагођавања случајним околностима, она је још мање остварење једног плана”.⁶³ А Јулиус Шулц, као претставник телеолошког материјализма, говори о машинама које условљавају и одређују филогенетички развитак, као и о соку у коме вечни биогени пливају и надражајима спољашњег света.⁶⁴

Немогућност да се на основу десцендентне теорије на несумњив начин реши питање о пореклу морала од великог је значаја за став према религиском учењу о пореклу морала. Она указује на то да не постоји никакав озбиљан разлог да се у име органске филозофије природе, која се у погледу многих религиских проблема па и проблема о пореклу морала оријентише атеистички, одбаци хришћанско учење о пореклу морала. Јер то хришћанско учење није ствар филозофије уопште, није никаква нити хипотеза нити теорија, те слабост органске филозофије да на несумњив начин реши проблем морала уопште не може погодити то учење. Оно има свој посебан извор — натприродно откровење које потиче од савршеног Разума, зато онај ко верује у то откровење ни за тренутак неће посумњати у истинитост његовог учења о пореклу морала. Јер ниједна антирелигиски оријентисана могућа претпоставка, међу многим другим супротног смера, не може имати довољно снаге да поколеба чврстога у вери нити да дефинитивно удаљи од ње онога који озбиљно, без икаквих предрасуда и предубеђења, тражи истину. Могуће претпоставке се обично примају као аргуменат да се поткрепи становиште које се већ, било из којих разлога, заступа или се из предубеђења изједначују чак и са научним истинама које се неминовно морају примити, да би им се тако придала вредност коју уопште немају.

62. Driesch, Das Wesen des Organismus, 434

63. Бергсон, исто, 115

64. Julius Schulz, Die Maschinentheorie des Lebens

Када је већ такво стање у органској филозофији природе да се њене слабости и слабости науке уопште искоришћавају на решавање „вечних проблема” на различите начине, а у великој мери и противу религије уопште и хришћанске посебно, потребно је да се и теологија, као и религиозни оријентисани научници лаици, користи тим стањем и материјал који указује на могућност религиозног решења проблема употреби у те сврхе и тако покаже не само то да природне науке и филозофија природе ни су противу религије, односно да не морају бити, него и то да оне пружају чак и материјал који указује на могућност религиозног решавања проблема, те да се заиста „природне науке налазе на путу ка религији”. Стварно, ни религиозно решавање проблема не може претендовати на апсолутну научну тачност, али се може научним, односно филозофским аргументима показати да су религиозне истине вероватније него супротна тврђења филозофије.

Искоришћавање природних наука и филозофије природе у религиозне сврхе могуће је и с погледом на проблем о пореклу морала. Јер став филозофије природе који омогућава тврђење или допушта могућност да је морална способност урођена и има интелектуално порекло може се довести у склад са хришћанским учењем о стварању човека по слици Божјој као и са учењем да је Бог створио човека. Учење о стварању човека по слици Божјој идентично је са учењем да је морал урођен, јер појам урођен значи да је морална способност суштаствена за човека, за његову човечност или оно што га чини оним што јесте. Учење, пак, да је морал интелектуалног порекла слаже се са хришћанским учењем о Богу као творцу, јер је Бог савршена интелигенција, те је свесно и намерно створио човека са способностима да буде добар.

Према томе размишљање о природи као и њено научно испитивање води Богу, јер „што се на њему не може видети, његова вечна сила и божанство, може се од постања света видети духовним очима на његовим делима” (Рим. 1, 20). Али, пошто људи „посташе ништавни у мислима својим и потамне неразумно срце њихово”, те „заменише истину Божју лажју” (Рим. 1, 21, 25), потребно је и поред стварности природног откровења „веровати да је свет створен речју Божјом” (Јевр. 11, 3), и исповедати „да је Бог Отац, Сведржитељ, Творац неба и земље и свега што се види и не види”.

Zusammenfassung

Dr. DIMITRIJE DIMITRIJEVIĆ

DESZENDENZTHEORIE UND DAS PROBLEM DER HERKUNFT DER MORAL

In diesem Artikel wird die Notwendigkeit hervorgehoben, das Problem der Herkunft der Moral mit der Deszendenztheorie zu verbinden, zugleich aber wird Darwins Lösung dieses Problems abgelehnt, da diese Lösung auf Darwins Evolutionstheorie beruht, die jedoch der Kritik der modernen Wissenschaft und Philosophie von der Natur nicht standhalten kann. Darwins Hypothese von

der Herkunft der Moral wird die Möglichkeit einer anderen Lösung dieses Problems entgegengestellt, eine auf den neuesten Lehren von der Evolution des Lebens fussende Lösung, die in der Lehre gipfelt, dass die Moral dem Leben inhärent ist und der Vernunft entspringt, so dass die Naturwissenschaften auf eine Lösung hindeuten, die für die christliche Lösung des Problems der Herkunft der Moral spräche.

Р е з ю м э

Др. ДИМИТРИЙ ДИМИТРИЕВИЧ

ДЕСЦЕНДЕНТНАЯ ТЕОРИЯ И ПРОБЛЕМА ПРОИСХОЖДЕНИЯ МОРАЛИ

В статье подчеркивается необходимость решения проблемы происхождения морали в связи с десцендентной теорией, однако отвергается дарвиновское решение этой проблемы, потому что оно покоится на его теории, объясняющей эволюцию жизни, но невыдерживающей критики современной науки и философии природы. Против гипотезы Дарвина о происхождении морали подчеркивается возможность другого решения этой проблемы, которое бы основывалось на новейших теориях об эволюции жизни и которое бы состояло в учении, что мораль врождена жизни и что она разумного происхождения и что естественные науки определяют решение, которое бы шло в пользу христианского решения проблемы происхождения морали.